

UOT:37.

**ŞƏXSİYYƏTİN SOSIAL İNKİŞAFI PROSESİNDƏ TƏHSİL SOSIAL-MƏDƏNİ
HADİSƏ KİMİ***Isgəndərova Rəfiqə Əmirxan qızı**Gəncə Dövlət Universiteti*rafiqa.isgenderova@mail.ru

Xülasə: *Təhsil cəmiyyətin inkişafında, yeniləşməsində, insanın öz potensialını, yaradıcı qüvvələrini bütövlükdə ifadə etməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Təhsilin əhəmiyyəti bir çox amillərlə bağlıdır. Məlumdur ki, uşaqlar həyata ilk addımlarını atanda oxumağı, yazmağı və hesablama qaydalarını bilmirlər, yaşadıkları ərazinin və toplumun əxlaq normaları və mədəni nailiyyətləri haqqında xəbərsiz olurlar. Peşəkar müəllimlərin səyləri və ailədəki təlim-təربiyənin, həmçinin müasir dövrdə kütləvi media vasitələrindən və internetdən irəli gələn imkanların sayəsində gənc nəsil cəmi bir neçə il ərzində oxumağı, yazmağı, hesablamağı, öz ətraf mühitini, əxlaq-davranış normalarını öyrənir. Bəziləri bu bacarıqları digərlərinə nisbətən daha dərindən qavraya bilir və beləliklə təhsil sistemi əslində ictimai çeşidləmə funksiyasını da yerinə yetirərək fərdlərin gələcək iqtisadi taleyinə böyük təsir göstərir. Bu məqalə cəmiyyətin və şəxsiyyətin inkişafı və müasirləşməsi üçün prioritet əhəmiyyət kəsb edən tarixi, antropoloji və sosial-mədəni cəhətdən müəyyən edilmiş hadisə kimi təhsilin inkişaf tarixinin öyrənilməsinə həsr olunmuş, eyni zamanda bu sahədə nəzəriyyə və konsepsiyaların nəzəri təhlili aparılmışdır.*

Açar sözlər: şəxsiyyət, təhsil, cəmiyyət, sosial inkişaf, sosiallaşma, sosial-mədəni yeniləşmə

Ключевые слова: личность, образование, общество, социальное развитие, социализация, социокультурное обновление

Key words: personality, education, society, social development, socialization, socio-cultural renewal

Şəxsiyyətin sosial inkişafı prosesində təhsil sosial-mədəni hadisə kimi

Təhsil insanın şəxsiyyət kimi fasiləsiz inkişafını, bilik və bacarıqlarını, peşəsini daim təkmilləşdirməsini təmin etməlidir. Bununla yanaşı, təhsil insana özünü və ətraf aləmi dərk etmək imkanı verməli, cəmiyyətdə öz sosial rolunu daha yaxşı yerinə yetirməsini təmin etməlidir. İnsan cəmiyyətə adaptasiyası və cəmiyyətdə özünü reallaşdırması üçün tələb olunan keyfiyyətləri – bilikləri, sosial normaları, dəyərləri, sosial təcrübəni, münasibət və davranış qaydalarını, mədəniyyəti, ilk növbədə, təhsil prosesində mənimsəyir.

Təcrübə göstərir ki, hər hansı bir dövlətin inkişafını təbii sərvətlərin bolluğu deyil, bu sərvətlərin yüksək səviyyədə insan kapitalına çevrilməsi, elm və təhsilin inkişafı təmin edir. Təhsil sosial proseslərə təsir göstərən mühüm amillərdən biri kimi, şəxsiyyəti şərtləndirən keyfiyyətlərin və dəyərlərin formalaşmasına xidmət edir. Təhsil insanlara öz əcdadlarının əsrlər boyu əldə etdiyi təcrübə və biliklərə bir neçə il ərzində yiyələnmək imkanı verir. Yaşadığı zamanın tələbləri səviyyəsində durmağa, hər dəfə sıfırdan başlamaq deyil, özündən əvvəlki nəsillərin işini davam etdirməyə insan yalnız təhsil sayəsində müyəssər olur. [3,S.147].

İnsanın bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında təhsilə sosiomədəni hadisə kimi baxılması qədim zamanlara təsadüf edir. Maarifçilik və müasir dövr alimlərinin əsərlərində təhsil şəxsiyyətin və bütövlükdə cəmiyyətin təkmilləşməsinin mühüm amili kimi qəbul edilmişdir. R. Ouen və Y.A. Komenski cəmiyyətin inkişafında əsas rolun təhsilə aid olduğunu qeyd etmişdilər.

Aristotel, J.J.Russo, K.A. Helvetsi təhsili sosial fərqləri aradan qaldırmağa kömək edən mexanizm hesab edirdilər, yəni təhsil aşağı sosial təbəqələrin nümayəndələrinə təlim zamanı öz qabiliyyətlərini üzə çıxarmağa kömək edirdi.

Platon və C.Lokk təhsili sosial amil kimi müəyyən edərək, hər bir sinif üçün xüsusi, spesifik təhsil və tərbiyə sisteminin yaradılmasını tələb edirdi.

Q.Spenser və E.Dürkheyim sosial integrasiya amili kimi təhsil ideyasını ilk dəfə ifadə etmişlər. E.Dürkheyim təhsilin rolunun iki aspektini müəyyən etmişdir: fərd səviyyəsində təhsil və sosial sistem səviyyəsində təhsil. Bu, insanın istəklərini, maraqlarını təlim və tərbiyə sistemi vasitəsilə həyata keçirilən sistemdir.

20-ci əsrin ikinci yarısında T.Parsons, C.Homans, R.Merton, N.Smelser kimi tədqiqatçılar təhsilin sosial həyatın mühüm amili kimi tanınmasında həmfikir olmuşlar.

Sonrakı dövrlərdə təhsil sosiallaşma və inkişaf prosesinin tərkib hissəsi hesab olunur, müəyyən bir fərdin dominant sosial institutlarından birinin rolu kimi təyin olunur.

E.N. Şıyanov, İ.F. İsayev və V.A. Slastenina təhsili sosial-mədəni təcrübənin ötürülməsi vasitəsi hesab edir, onu mənimsəməklə, fərd nəinki ətraf mühitin və cəmiyyətin daim dəyişən şərtlərinə uyğunlaşır, həm də uyğunlaşa bilməyən fəaliyyət qabiliyyətinə çevrilir ki, bu da ona veriləndən kənara çıxmaq, dünya sivilizasiyasının subyektiv və potensialının sərhədlərini genişləndirmək imkanı verir.

Təhsilin inkişafı və təşəkkülü tarixinin öyrənilməsinə həsr olunmuş müxtəlif baxışların, nəzəriyyələrin və konsepsiyaların təhlili təhsilin tarixi, antropoloji və sosial-mədəni cəhətdən müəyyən edilmiş, yəni həm də prioritet əhəmiyyət kəsb edən, konkret fərd üçün və cəmiyyətin inkişafı və müasirləşməsi üçün sosial-mədəni hadisə olduğunu söyləməyə imkan verir.

Bütün dünya xalqlarının tarixi göstərir ki, istər hərbi, istər siyasi və ya iqtisadi müstəvidə böhran keçirildikdən sonra yeni inkişaf potensialı əldə etmək, milli gücü səfərbər etmək üçün ən mühüm vasitə ilk növbədə təhsil sistemindəki islahatlar keçirmək və insanları, təhsilə, elmə, maarifə cəlb etməkdir. Elm və təhsil vasitəsilə cəmiyyət inkişaf və tərəqqi edir. [3,S.149].

Qeyd etmək lazımdır ki, təhsilin köməyi ilə mədəniyyət və cəmiyyət müxtəlif problemləri həll edir, məsələn: təhsil sistemi vasitəsilə cəmiyyətin məqsədi insanlara sosial uyğunlaşmaya kömək etməkdir. Mədəniyyət isə fərdiliyi ehtiva edən unikal xüsusiyyətlərin yaradıcısıdır, qeyri-standart, müstəsna şəxsi mənalara toplusuna malikdir ki, bu da təhsili sosial-mədəni hadisə kimi nəzərdən keçirməyin doğruluğunu təsdiqləyir.

Bir kəsi təhsildən məhrum etmək onu insan olmaq, insan obrazı əldə etmək imkanından məhrum etmək deməkdir. Tərbiyə prosesi mədəniyyət sahəsinin mühüm tərkib hissəsi kimi gələcəkdə onun sərvətini artıracaq şəxsiyyət yetişdirmək məqsədi daşıyır. Təhsil mədəni və sosial həyatın formalaşması mexanizmi, insan fəaliyyətinin mədəni formalaşdırılmış nümunələrinin ötürülməsi prosesidir. Təhsil prosesində insan mövcud mədəni dəyərlərə yiyələnir, özünü dəyişir, sivilizasiya potensialını artırır. Təhsilin məzmunu elm və mədəniyyət irsinin təcrübəsinə söykənir, nəsilləri müstəqil həyata hazırlayan bir amil kimi səciyyələnir, gələcək cəmiyyətin əsaslarını qoyur və gələcəkdə şəxsiyyət obrazını formalaşdırır. Ona görə də təhsilin sosial-mədəni fenomen kontekstində nəzərdən keçirilməsi təsadüfi deyil.

Təhsilin inkişaf mərhələlərini sosial-mədəni hadisə kimi nəzərə alaraq, sosial-kommunikativ konsepsiya çərçivəsində təhsilin inkişafının bir neçə mərhələsini nəzər salaq:

Birinci mərhələdə təhsil ənənəvi cəmiyyətə xas olan, yığılmış sosial-mədəni təcrübənin əvvəlki nəsillərdən sonrakı nəsillərə ötürülməsi prosesini, habelə müəyyən bir fərdin yaşlı nəsillər tərəfindən toplanmış təcrübəsinə təkrar istehsal etməyə imkan verən müəyyən sosial bacarıqların ötürülməsi prosesini nəzərdə tutur.

İkinci mərhələdə təhsil, cəmiyyətdə tələbat olan peşələr üzrə mütəxəssis hazırlamaq məqsədi daşıyan institusionallaşdırılmış peşə hazırlığı sistemi vasitəsilə əldə edilmiş biliklərin ötürülməsinə çevrilir. Bununla belə, XIX əsrə qədər təhsil prosesi əsasən elitist xarakter daşıyırdı, çünki əhalinin aztəminatlı təbəqələrində bacarıq və təcrübənin ötürülməsi sənaye fəaliyyətlərində təlim prosesi vasitəsilə həyata keçirilirdi.

Üçüncü mərhələdə təhsil sistemi müasir dövrdə meydana çıxan inkişaf vektorlarının tam yenidən qiymətləndirilməsindən keçir. Müasir cəmiyyətdə təhsil prosesi müəyyən fəaliyyət növlərində yaradıcılığın inkişafı yolu ilə bacarıq və biliklərin davamlı təkmilləşdirilməsi prosesinə çevrilir.

İstər ənənəvi, istərsə də müasir cəmiyyətlərdə müəllim və şagird rolları təhsil prosesi üçün xarakterikdir. Təhsilverən ilə təhsilalan arasındakı münasibətlərin mahiyyəti dəyişkəndir, bu, müasir cəmiyyətdə sosial və sosial-mədəni modernləşmə ilə bağlıdır.

Beləliklə, təhsil prosesi, şübhəsiz ki, sosial-mədəni hadisədir, çünki o, eyni zamanda mədəniyyətin bir hissəsi və xüsusi sosial institut kimi fəaliyyət göstərir və müəllim təhsilinin subyektləri sosial və mədəni yanaşmanın daşıyıcılarına çevrilir. Təhsil mədəniyyət və cəmiyyətlə bağlı mühüm funksiyaları yerinə yetirdiyinə görə sosial-mədəni hadisədir, təhsilsiz bu sahələrin ahəngdar modernləşdirilməsi mümkün deyil.

Təhsilin sosial funksiyası bir çox konkret vəzifələrin həllində özünü göstərir:

- ✓ biliklərin və sosial-mənəvi dəyərlərin nəsilədən –nəsilə ötürülməsi:
- ✓ mədəniyyətin qoruması və yayılması
- ✓ şəxsiyyətin sosialaşması, uşaq və gənclərin cəmiyyətə inteqrasiyası:
- ✓ şəxsiyyətin statusunun müəyyənləşdirilməsi
- ✓ gənclərin peşə oriyentasiyasının həyata keçirilməsi:
- ✓ fasiləsiz təhsil üçün bilik bazasının yaradılması:
- ✓ sosial-mədəni yenləşmə : yeni ideya və nəzəriyyələrin hazırlanması:
- ✓ sosial nəzarət.

Təhsilin sosiallaşma prosesindəki rolu onun kulturoloji-humanist funksiyasında da özünü göstərir. Bu funksiya isə bir çox kefiyyətlərin formalaşmasında ifadə olunur: həyatı problemlərin həllinə imkan verən mənəvi qüvvələrin, bacarıq və qabiliyyətlərinin inkişafı: insanın xarakterinin, habelə öz hərəkət və davranışına görə mənəvi məsuliyyətinin formalaşdırılması: şəxsiyyətin özünürealaşdırması, şəxsi və peşakarlıq baxımından inkişafı üçün imkanların təmin edilməsi: insanın xoşbəxtliyə, şəxsi muxtariyyətə və zehni mənəvi azadlığa qovuşması üçün zəruri vasitələrə yiyələnməsi və s. [4,S.127]

Davamlı təhsil prosesinin mahiyyəti təkcə sosial deyil, həm də mənəvi inkişafın davamlılığı və sabitliyindədir. Təhsil prosesinin məzmunu mədəniyyətimizin və sivilizasiyamızın davamlılığını təmin etməlidir.

XXI əsrin sosial-mədəni vəziyyəti təhsil prosesinin daim inkişaf edən məkanının yeni şərtləridir. Sosial-mədəni vəziyyət, quruluşu mədəni inkişafın prioriteti mövqeyindən sosial məkan olan şərtlər toplusu və müəyyən bir şəxs və bütövlükdə cəmiyyət üçün dəyər və semantik mənada zamanla inkişaf edən təhsil prosesi kimi müəyyən edilə bilər.

Müasir elmin nəzəriyyəsi, konsepsiyası və tədqiqatı çərçivəsində təhsil insan həyatı ilə əlaqəli problemlərin həllinin mədəni şəkildə müəyyən edilmiş yolları ilə tanışlıq prosesidir. Belə vəzifələrin universallığı təhsilin sosial təcrübənin xüsusi növü kimi mövcudluğunun şərtidir.

İctimai-tarixi təcrübənin təbii-genetik strukturlardan kənara ötürülməsi və toplanması yalnız mədəniyyətin yaranması sayəsində mümkündür. Fərd mədəniyyətdə təcəssüm olunan

əsas insan qüvvələrini obyektivləşdirərək, eyni zamanda özünü yeni mədəniyyət obyektlərində obyektivləşdirərək formalaşır.

Təhsil prosesində insan mədəni dəyərləri mənimsəyir. Təhsilin məzmunu mədəniyyət və elm irsindən çıxarılıb dolduğundan deyə bilərik ki, təhsil sosial-mədəni hadisə olmaqla aşağıdakı sosial-mədəni funksiyaları yerinə yetirir:

- insanın sosiallaşması;
- mədəni dəyərlərin yayımının təmin edilməsi;
- insanın elm və mədəniyyət aləminə daxil olması;
- milli adət-ənənələrin qorunub saxlanması və inkişafının təmin edilməsi;
- nəsillərin davamlılığının təmin edilməsi;
- ictimai həyatda mədəni dəyişikliklərin fəal sürətləndirilməsinə kömək etmək.

Təhsil mədəniyyətin ötürülməsi vasitəsidir, ona yiyələnməklə insan nəinki daim dəyişən cəmiyyətin şərtlərinə uyğunlaşır, həm də dünya sivilizasiyasının potensialını inkişaf etdirməyə və artırmağa qadir olur.

Müasir şəraitdə təhsil şəxsiyyətin bir vətəndaş kimi formalaşması üçün, əvvəlki nəsillər tərəfindən toplanmış bilik, bacarıq, mədəni dəyərlər və təcrübənin mənimsənilməsi prosesinin vacib şərtidir.

Təlim və təhsil ictimai institutlar nəzdində gerçəkləşdirilən bir proses kimi nəzərdən keçirilir və sosial normalar, dəyərlər, münasibətlər şəxsiyyətə qarşı irəli sürülən tələb və vəziyyətlər kimi dəyərləndirilir. Bunların labüd nəticəsi kimi, cəmiyyət və ətraf mühit haqqında biliklərin mənimsənilməsi, subyektlərin davranış reaksiyası vasitəsilə baş verir. Sonradan onlar lazımi sosial fəaliyyət vərdiş və bacarıqlarına çevrilirlər. Bu prosesin ən başlıca xarakteristikası sosial tərbiyənin inkişafıdır. Subyektin savadlı şəxs kimi çıxış etdiyi, sosial tərbiyə prosesi, özünəməxsus institusional formalarda mövcud olur. Bu institusional formalardan hər biri öz qarşılıqlı əlaqə sistemini, lazımi sosial davranış komponentini və s. nümayiş etdirirlər. Belə institutlar kimi ailə, cəmiyyət və mədəniyyət çıxış edir. Bu sahələrdə savadlı şəxs, sosiətal, mental və kulturoloji səviyyələrdə fəaliyyət göstərir. [7,S.29]

Cəmiyyət, mədəniyyət və təhsil vahid sistem olmaqla bir-birindən ayrılmazdır.

Təhsil prosesi biliyin istehsalı üçün məhdud mədəni kontekstdə müasir reallıq şəraitinə konkret fərdin münasibətinin vahid aktları şəklində mədəni norma və dəyərlərin həyata keçirilməsinin əsas mənbələrindən biridir. Subyekt-subyektiv münasibətlər sistemində informasiyanın ötürülməsi və onun istehsalı, saxlanması, emalı kimi məqsədyönlü davamlı fəaliyyət formasıdır.

Təhsil prosesi insanın mədəniyyət aləminə daxil olmasının optimal yollarından biridir ki, bu da onun inkişafı və sivilizasiyasının ölçüsünü ifadə edir, çünki təhsil prosesində insan mədəni və sosial-mədəni normaları mənimsəyir. Bu baxımdan təhsil konkret fərdin sosiallaşması və nəsillərin davamlılığı təcrübəsi kimi üzə çıxır, sosial-mədəni təhsil məkanını təşkil edir.

Həmçinin, təhsil prosesi bir sosial-mədəni hadisə kimi sosial-mədəni funksiyalar kontekstində nəzərdən keçirilməlidir:

- mədəni: mədəniyyətin ötürülməsi, emalı və mənimsənilməsi;
- eyniləşdirmə: cəmiyyətin sosial və siyasi quruluşuna adekvat olan sosial və peşəkar seçim;
- ictimai-tarixi: milli təlim və təhsil sisteminin inkişafı və qorunması;
- təhsil: uşaqlıq imicinin və təhsil və tərbiyənin əsas prinsiplərinin inkişafı və elmi əsaslı müasirləşdirilməsi.

Bu funksiyalardan çıxış edərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, təhsilin missiyası ölkənin sosial-mədəni kapitalını artırmaq üçün milli təhsil sistemini qorumaq, müasirləşdirmək, yayımlamaq və inkişaf etdirməkdir.

Ədəbiyyat

1. Abbasova Q., Mahmudova R., Əlizadə H. Təhsilin sosial-pedaqoji məsələləri Bakı, 2008
2. Əlizadə H., Mahmudova R. Sosial pedaqogika, Bakı, 2016
3. Hüseynzadə R., Əzizova Z., Əliyev S., Verdiyeva Ü. Pedaqogika, Bakı, 2021
4. İsmixanov M., Vəliyeva S. Sosial pedaqogika, Bakı, 2014
5. Rüstəmov F.A., Pedaqogika tarixi. Bakı, 2006
6. Sosial işin əsasları 1. Müntəxabat. Bakı Universitet nəşriyyatı, 2006

ОБРАЗОВАНИЕ КАК СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФЕНОМЕН В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Искендарова Рафига Амирхан кызы

Резюме

Образование играет важную роль в развитии и обновлении общества, в выражении его потенциала и творческих сил в целом. Важность образования связана со многими факторами. Известно, что, когда дети делают первые шаги в жизни, они не умеют читать, писать и считать, не осведомлены о моральных нормах и культурных достижениях местности и общества, в котором живут. Благодаря усилиям профессиональных педагогов и семейному воспитанию, а также возможностям, возникающим благодаря средствам массовой информации и интернету в современную эпоху, молодое поколение учится читать, писать, считать, познавать окружающую среду, моральные и поведенческие нормы всего за несколько лет. Некоторые способны овладеть этими навыками глубже, чем другие, и, таким образом, система образования фактически действует как функция социальной сортировки, сильно влияя на будущую экономическую судьбу людей. Статья посвящена изучению истории развития образования как исторического, антропологического и социокультурно обусловленного события, имеющего приоритетное значение для развития и модернизации общества и личности, и одновременно теоретическому анализу теорий и концепций в этой области.

EDUCATION AS A SOCIO-CULTURAL PHENOMENON IN THE PROCESS OF SOCIAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY

Isgendarova Rafiga Amirxan

Summary

Education plays an important role in the development and renewal of society, in expressing one's potential and creative forces as a whole. The importance of education is related to many factors. It is known that when children take their first steps in life, they do not know how to read, write and count, they are unaware of the moral norms and cultural achievements of the area and society they live in. Thanks to the efforts of professional teachers and education in the family, as well as the opportunities arising from the mass media and the Internet in the modern era, the young generation learns to read, write, calculate, learn about their environment, moral and behavioral norms in just a few years. Some are able to grasp these skills more deeply than others, and thus the education system actually acts as a social sorting function, greatly influencing the future economic fate of individuals. The article is devoted to the study of the

history of the development of education as a historical, anthropological and socio-culturally determined event of priority importance for the development and modernization of society and personality, and at the same time, a theoretical analysis of theories and concepts in this field was conducted.

Rəyçi: dosent Binnətova Şəlalə

Təhsilin pedaqogikası və metodikası kafedrasını 12 iyun 2024-cü il tarixli iclasın 08 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 12 iyun 2024-cü il